II. KARL POLANYI

Seberegulující trh je nebezpečná utopie

Karl Polanyi (1886–1964)

„Já jsem vše sledovala zdola. Dovolili mi sedět na podlaze a obrovskými nůžkami vystřihávat články z *Timesů*, *Le Temps* a z *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, vyznačené červenou či modrou pastelkou. Také jsem se již v raném věku poučila o termínech, každý čtvrtek totiž přicházel posel z novin, aby vyzvedl tátův týdenní sloupek. Článek většinou ještě nebyl hotový, a tak se posel bavil tím, že mi vykládal úžasné, ale občas děsivé příběhy…," vzpomíná Polanyiho dcera, Kari Polanyi-Levittová, na své vídeňské dětství ve sborníku *The Life and Work of Karl Polanyi*, vydaném v roce 1990 v Kanadě. V té době již byl její otec, narozený v roce 1886 v Maďarsku, šestadvacet let po smrti a za sebou měl nejen anabázi připomínající pouť mnoha intelektuálů jeho generace, ale také unikátní dílo, které začíná být skutečně doceňováno až dnes.

Příliš jemné argumenty

Jako levicový student, novinář a politický organizátor se Karl Polanyi aktivně účastnil maďarského veřejného života, než narukoval jako důstojník v první světové válce, kde utrpěl těžké zranění. Po vzniku extrémně levicové Maďarské republiky rad emigroval do Vídně. Tam se záhy setkal se svou budoucí ženou a celoživotní láskou Ilonou Duczynskou, temperamentní komunisticko-anarchistickou revolucionářkou, která do Vídně uprchla naopak po potlačení Maďarské republiky rad. Sám Polanyi, i když se proslavil svou kritikou neoliberálního tržního modelu v knize *The Great transformation* (1944, česky Velká transformace, 2006), komunistou nebyl. Ač se označoval za socialistu, kritizoval Marxe a vyjadřoval nedůvěru k centrálně plánovanému hospodářství. Tento jeho nadhled, říká Fred Block v úvodu anglické reedice *Velké transformace* z roku 2001, mohl být důvodem, proč je jeho kniha doceňovaná až dnes: „V ostře polarizovaných debatách mezi zastánci kapitalismu a obhájci socialismu sovětského stylu nebylo místo pro Polanyiho jemně odstíněné a komplexní argumenty."

Přerozdělování, samozásobitelství a reciprocita

Jaké to byly argumenty? Polanyi zdůrazňuje, že ve všech dobách a ve všech kulturách mimo té naší byla ekonomika (zajišťování materiálních potřeb) součástí společnosti a přírody, byla „zapuštěna" do společnosti a složitě regulována: tradicí, příbuzenskými vztahy, náboženstvím, magií či zákony. K tématu ekonomik jiných dob a kultur zpracoval rozsáhlý materiál. Ukázal, že v žádné z těchto kultur nehrály trhy v zásobování obyvatel zásadní roli. Důležitější bylo přerozdělování (lovci-sběrači si rozdělí ulovenou antilopu, státní sýpky ve starověkém Egyptě zásobí obyvatele po selhání úrody), samozásobitelství (přímý vztah komunita – příroda) a reciprocita – ekonomika darů (lidé si své produkty neprodávají, ale darují, přičemž převzetí daru zakládá vztah, darující očekává dar nazpět, ale v pozdější době a třeba i v jiné formě. Patří sem i vzájemná pomoc při setbě a sklizni, lovu, obřadech…).

Těžiště této Polanyiho antropologicko-historicko-ekonomické práce leželo již v jeho posledním působišti, Spojených státech. Právě tam, díky studijnímu pobytu ve vermontské Bennington College, napsal *Velkou transformaci* a tam se také, tentokrát do New Yorku na Columbia University, vrátil po válce přednášet. Ilona se svou bouřlivou minulostí v evropském dělnickém hnutí bohužel nedostala americké vízum. Manželé se proto usadili v kanadském Pickeringu, odkud Polanyi do New Yorku dojížděl a kde také roku 1964 zemřel. Na kolumbijské univerzitě kolem sebe shromáždil řadu schopných a nadšených žáků, kteří vydali posmrtně několik sborníků jeho textů.

Ekonomika neexistuje?

Snad i proto je Polanyi známější v kruzích antropologických než mezi ekonomy či sociálními badateli.[6] Přitom cílem jeho studia jiných kultur bylo jediné: lepší pochopení té naší. Svou tezí, že v tradičních kulturách je ekonomika zapuštěna do sociálních vztahů, chtěl upozornit na radikálnost pojetí klasických anglických ekonomů 19. století. Ti ve svých teoriích předložili vizi systému seberegulujících trhů, který požadoval, aby se společnost podřídila jim, a nikoliv ony společnosti. Ale, jak zdůrazňuje Fred Block, podstatou Polanyiho argumentu je právě to, že takovéto vytržení ekonomiky ze sociálních vazeb není do důsledků možné. Nic takového jako „ekonomika" sama o sobě neexistuje. Malthus, Ricardo a další klasičtí ekonomové o takovou sociálně vykořeněnou ekonomiku usilovali, ale nepodařilo se jim to. Podle Polanyiho je společnost řízená samoregulujícím tržním mechanismem něco, co nemůže existovat. Hned na první stránce *Velké transformace* to vyjadřuje jednoznačně: „Naší tezí je, že myšlenka samoregulujícího trhu představuje naprostou utopii. Takováto instituce by nemohla existovat ani nakrátko, aniž by zničila lidskou a přírodní základnu společnosti; člověka by zlikvidovala fyzicky a jeho přírodní prostředí by proměnila v divočinu."

6) *Výrazně ovlivnil především myšlení v oboru ekonomické antropologie.*

Proč je samoregulující trh utopií?

Odpověď na tuto otázku shrnuje opět Fred Block: Polanyimu neuniklo, že ekonomická teorie považuje také půdu, lidskou práci a peníze za zboží, které má vlastní „trhy". Ale půda je ve skutečnosti rozparcelovaná příroda, pracovní síla je aktivita lidských bytostí a peníze nejsou ani tak zbožím, jako informací či vztahem, závislým na lidské důvěře. Moderní ekonomie přesto trvá na tom, že tyto „fiktivní komodity", půda, práce a peníze, se budou chovat stejně jako komodity skutečné. Podle Polanyiho má takovéto eskamotérství vážné důsledky: ekonomická teorie je založena na lži a tato lež lidskou společnost vystavuje velkému riziku.

V morální rovině je podle něj zřejmé, že příroda i člověk mají jinou než jen instrumentální hodnotu, a jednat s nimi jako se zbožím se proto příčí božímu řádu i lidskému svědomí. V politické rovině je patrné, že snahy o vykořenění ekonomiky z jejích tradičních zvykových, komunitních a přírodních vazeb vedou v praxi ke stále větší roli státu. Ukázalo se to i v západních průmyslových zemích, kde si veřejnost postupně vynutila omezení pracovní doby, sociální a důchodové pojištění, územněplánovací a environmentální legislativu a další opatření. Tok peněz se mezitím snaží regulovat centrální banky a mezinárodní finanční instituce.

Polanyi dnes

Tam, kde se státní politika ztrácí v písku „volného trhu", nesou náklady obyčejní lidé a příroda: nezaměstnanost, stáří i nemoc se stávají větší hrozbou s likvidací sociální sítě a deregulací nájmů, zemědělci se stávají zranitelnějšími vůči levným dovozům, environmentální legislativa se ohýbá pod tlakem mocných nadnárodních společností. Role státu se tu opět posiluje, ale tentokrát je to bezpečnostní aparát, který s rostoucí nespokojeností občanů musí razantně potlačovat stávky, demonstrace a teroristické akce.

V kritice ekonomické teorie Polanyi nachází své pokračovatele až v poslední době. Inspiroval řadu ekologických ekonomů včetně Hermana Dalyho, jeho teze na konkrétních příkladech rozpracoval John Gray v knize *Marné iluze*, předmluvu k *Velké transformaci* (anglické vydání z roku 2001) napsal známý kritik MMF Joseph Stiglitz. Polanyi ukázal, že tlak na vytěsnění ekonomiky ze sociálních a morálních vazeb se vždy v minulosti setkal s odporem společnosti, která jej, často neuvědoměle, různými způsoby brzdila. Ve *Velké transformaci* to dokládá na příkladu anglického ohrazování obecních polí a pastvin, které se vlivem odporu společnosti protáhlo na několik století.[7] Dnes můžeme tento odpor hledat v ekologickém či antiglobalizačním hnutí, v hnutí družstevním, v rozvoji neformální ekonomiky ve třetím světě či v různých ekonomických alternativách, od fair trade přes systémy místních měn a etické bankovnictví až po sociální ekonomiku, která usiluje nejen

7) *Odpor kladli rolníci, ale i král a církev, jejichž právní normy ohrazování podstatně zbrzdily. Podrobněji o tom viz třetí kapitola Velké transformace.*

o ekonomické, ale i sociální a ekologické cíle. Polanyi by snad řekl, že tam, kde selhává přerozdělování (stát), posiluje se reciprocita (vzájemná solidarita), aby čelila trhu. Jeho myšlení nám určitě může být oporou.